

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.47>

МІСЦЕ І ЗНАЧЕННЯ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В РЕАЛІЗАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН

Швайка М.М.,

*аспірант кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету**імені Володимира Винниченка,*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1623-8024>

Швайка М.М. Місце і значення Служби безпеки України в реалізації адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод громадян.

У статті розглянуто сутність прав і свобод людини та громадянина як комплексу юридичних можливостей, які притаманні особі від народження та зафіксовані в приписах міжнародно-правових актів. Визначено свободи особи у вигляді певних сфер життєдіяльності, які дозволяють особі самостійно визначати пріоритетну модель власної соціальної поведінки та без надмірного втручання компетентних суб'єктів владних повноважень.

Надано визначення поняття «адміністративно-правове забезпечення прав і свобод громадян» з урахуванням того, що під цим правовим явищем варто розуміти регламентовану нормами законодавства діяльність публічної влади, зміст якої становлять створення через правові засоби умов для реалізації, охорони й захисту прав громадян. Названо його внутрішні та зовнішні напрямки. Розкрито зміст і особливості реалізації адміністративно-правових засобів забезпечення прав і свобод людини та громадянина органами публічної влади.

Акцентовано на одному із ключових напрямів реалізації правоохоронної функції держави через забезпечення безпеки людини, суспільства і держави в цілому, з метою досягнення стану правової захищеності життєво важливих публічних і приватних інтересів. Наголошено на важливому місці в системі відповідних суб'єктів владних повноважень СБУ. Побудовано систему цієї державної інституції у вигляді центральної керівної ланки, регіональної ланки, спеціалізованої ланки, науково-дослідної і навчальної ланки, профільної ланки, а також схарактеризовано їхнє змістове наповнення та сфери діяльності.

Визначено особливості адміністративно-правового статусу органів і підрозділів СБУ, а також розкрито сутність їхньої зовнішньої і внутрішньої адміністративної діяльності при гарантуванні ефективного функціонування національного механізму забезпечення прав людини. З урахуванням означено вказано основні функції СБУ у від-

повідній сфері, серед яких профілактична функція, контрольно-звідувальна функція, правозабезпечувальна функція, інформаційно-аналітична функція, науково-технічна функція, національно-безпекова функція, кримінально-юстиційна функція, міжнародно-правова функція, міжвідомчо-партнерська функція.

Ключові слова: адміністративна діяльність, адміністративно-правове забезпечення, адміністративно-правові засоби, органи публічної влади, органи і підрозділи СБУ, співробітники СБУ, права і свободи особи.

Shvaika M.M. The place and importance of the Security Service of Ukraine in the implementation of the administrative and legal mechanism for ensuring the rights and freedoms of citizens.

In the article, I will consider the essence of the rights and freedoms of a person and a citizen. The definition of the concept of "administrative-legal provision of the rights and freedoms of citizens" is provided, taking into account that this legal phenomenon should be understood as the activity of public authorities regulated by legislation, the content of which is the creation of conditions for the realization, protection and protection of citizens' rights through legal means. The content and features of the implementation of administrative and legal means of ensuring the rights and freedoms of a person and a citizen by public authorities are disclosed.

Emphasis is placed on one of the key directions of implementation of the law enforcement function of the state through ensuring the safety of people, society and the state as a whole, with the aim of achieving a state of legal protection of vital public and private interests. The important place in the system of the relevant subjects of the SSU powers of authority is emphasized. The system of this state institution is built in the form of a central management unit, a regional unit, a specialized unit, a research and educational unit, a specialized unit, and their content of activity are also characterized.

The specifics of the administrative and legal status of the bodies and units of the Security Service of Ukraine were determined, and the essence of their external and internal administrative activities while guaranteeing the effective functioning of the national mechanism for ensuring human rights was revealed. With this in mind, the main functions of the SSU in the relevant field are specified, including preventive, counterintelligence, law enforcement, information and analytical, scientific and technical, national security, criminal justice, international legal, interdepartmental and partnership function function.

Key words: administrative activity, administrative and legal support, administrative and legal means, bodies and units of the SSU, employees of the SSU, public authorities, rights and freedoms of the individual.

Постановка проблеми. У доволі складних реаліях сьогодення, коли відбуваються один із найважливіших історичних етапів завершення становлення України як незалежної, демократичної та проєвропейської країни, стрімко трансформуються підходи до розуміння змісту і значення адміністративно-правових відносин. Процеси європейської інтеграції, гармонізації вітчизняного законодавства з правом ЄС, розвиток громадянського суспільства зумовили об'єктивно переглянути роль та місце публічних інституцій у правовому механізмі забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Саме тому, концепт служіння владної вертикалі народу України шляхом надання публічних послуг покладено в основу сучасної адміністративно-правової реформи.

У межах своїх повноважень, передбачених чинним законодавством, державні органи у досить своєрідний спосіб, за формами та методами із послуговуванням найрізноманітнішим правовим інструментарієм, здійснюють означене вище, що має свій специфічний вираз в адміністративній діяльності. Зокрема структурні підрозділи, службові та посадові особи СБУ як суб'єкти владних повноважень наділені відповідним правовим статусом, який за певних обставин прямо або опосередковано спрямований на базове забезпечення найбільш ефективного функціонування механізму адміністративно-правового забезпечення основоположних прав і свобод людини та громадянина.

Стан опрацювання проблематики. Проведений аналіз наукових публікацій вказує на те, що вони охоплюють значну кількість прикладних векторів і сфер функціонування СБУ. Водночас ці праці мають несистемний, розпорошений характер, про що свідчить незначна кількість актуальних монографічних досліджень. Зокрема, варто згадати про дисертації таких авторів: А. Кумейко, С. Чумаченко, С. Пономарьов, І. Осипчук, а також наукові статті І. Вітика, В. Костюка, О. Полковні-

ченка, О. Шмоткіна та ін. Однак, попри численні згадування у законодавстві та наукових статтях щодо важливої ролі СБУ у процесах забезпечення прав громадян, у сучасній науці адміністративно-го права цей аспект залишається другорядним і неналежним чином досліджений.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі чинного законодавства, практики його реалізації і новітніх наукових робіт схарактеризувати певні особливості функціонування СБУ у сфері реалізації адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод громадян.

Виклад основного матеріалу. Проблема взаємозв'язків права і людини тісно пов'язана з історією розвитку праворозуміння, а її вирішення залежить від того, яке місце відводиться людині у функціонуванні та розвитку права. Юридіко-позитивістський підхід, що тривалий час домінував у юриспруденції, мав державоцентристську спрямованість. З огляду на це останніми роками розвинулася комунікативна концепція, у якій реалізується соціальний запит на гуманізацію правопорядку, його людиноцентричне спрямування. Сутність права коріниться в природі специфіки людської особистості. Для того щоб залишатися людиною, індивід повинен не тільки мати право на збереження самого себе, власної свободи і незалежності, але й поважати свободу інших.

М. Козюбра вважає, що права людини є блага й умови життя, яких може домагатися особа від держави і суспільства, в яких вона живе, та забезпечення яких реальне в умовах досягнутого прогресу. З цього визначення випливають їхні три характерні ознаки. По-перше, права людини – це не просто певні можливості людини, а блага, яких може домагатися особа від держави. По-друге, ці блага мають бути визнаними світовим співтовариством, легітимізовані у юридичних формах. По-третє, забезпечення цих благ має бути реальним в умовах досягнутого людством прогресу [1, с. 50-51].

На думку В. Кондратенка, під правами людини варто розуміти комплекс природних і невідчужуваних юридичних можливостей, що визначають вид і міру можливої та реальної поведінки людини, що є універсальною формою взаємодії особистості, держави та суспільства, які встановлюють достатній і доступний обсяг суспільних благ для її вільного існування і розвитку. Свободи визначаються у формі соціального самовизначення особи, що виражає конкретні межі державного та суспільного впливу на варіанти їхньої поведінки [2, с. 10]. Автор чітко розрізняє поняття «права» і «свободи» як відміні категорії. Додатковим аргументом щодо цього є Конституція України, у якій наведено роздільний їхній перелік, що дає можливість уникнути двоякості трактування та неточностей тлумачення відповідних проблемних аспектів.

Усталені конституційні приписи щодо обов'язковості забезпечення прав і свобод особи державою в межах адміністративного законодавства втілюються у практичну площину через відповідну діяльність компетентних органів публічної влади. Останні систематично послуговуються сукупністю певного юридичного інструментарію, здійснюють всі необхідні заходи та дії, приймають державно-управлінські та інші рішення, спрямовані на ефективне гарантування повної та вчасної реалізації, захисту, охорони і відновлення основоположних прав людини і громадянина, передбачених нормами міжнародного та національного права.

На зауваження В. Нагребельного, проблематика забезпечення прав людини публічною адміністрацією, як здійснюваного державою шляхом використання сукупності адміністративно-правових засобів упорядкування відповідних суспільних відносин, їхнього юридичного закріплення, охорони і розвитку, сьогодні є у центрі уваги вітчизняних фахівців-адміністративістів. Адже, таке правове забезпечення визначає гуманістичний вимір розвитку держави, громадянського суспільства, потенціальні й реальні перспективи з подальшого утвердження демократії [3, с. 7]. Підтримуємо наведену позицію, оскільки автор зацентрувався не лише на формальному розкритті сутності аналізованого явища, а й вказав глибинний зміст його реалізації – гуманістичний та демократичний розвиток країни.

Адміністративно-правове забезпечення варто сприймати у широкому та вузькому розуміннях, де у першому випадку – це упорядкування суспільних відносин державними органами, їхнє юридичне закріплення за допомогою правових норм, охорона, реалізація і розвиток. Вузьке визначення змінюється залежно від того, про які суспільні відносини буде вестися мова. До основних елементів відноситься: об'єкт, суб'єкт забезпечення; норми адміністративного права; адміністративно-правові відносини та їхній зміст; гарантії, заходи, засоби, форми та методи забезпечення.

У цілому головними ознаками адміністративно-правового забезпечення є: а) виражає різновид правового регулювання, коли відносини між суб'єктами адміністративного права набувають відповідної правової форми, яка має державновладний характер; б) здійснюється за допомогою адміністративно-правових засобів, що гарантують його ефективність та дозволяє довести відповідні норми адміністративного права до їхньої повноцінної реалізації, зокрема у примусовому порядку; в) має конкретний і цілеспрямований характер, завжди пов'язане з реальними відносинами в публічній сфері і спрямоване на задоволення інтересів усіх суб'єктів адміністративного права.

Наведене вказує на факт функціонування ме-

ханізму адміністративно-правового забезпечення прав і свобод шляхом застосування комплексу відповідних юридичних засобів. У теорії адміністративного права під ними розуміють конкретні правові явища виражені в системі універсального і структурованого правового інструментарію та формалізованої діяльності суб'єктів публічної адміністрації, які спрямовані на регулювання суспільних відносин щодо створення необхідних умов реалізації прав індивіда, а також гарантування ефективного функціонування правового механізму захисту та відновлення суб'єктивних прав із можливістю застосування заходів адміністративного примусу [4, с. 12].

На наш погляд, відповідні адміністративно-правові засоби поширюються на сферу реалізації, охорони, захисту і розвитку суб'єктивних прав особи. При цьому обов'язковою умовою їхнього ефективного використання слугує наявність розвинутого нормативно-правового підґрунтя, гармонізованого з правом ЄС, а також довготривала позитивна правозастосовна практика компетентних суб'єктів владних повноважень у сфері реалізації державного правозахисного механізму, всіх його передбачених структурних елементів.

Профільними законодавчими актами у цій площині є Закони України «Про Службу безпеки України» та «Про національну безпеку України», якими закріплено організаційно-правову базу національного сектору безпеки і оборони, до складу якого входить СБУ – державний орган спеціального призначення з правоохоронними функціями, що забезпечує державну безпеку з дотриманням прав і свобод людини й здійснює: протидію розвідувально-підривної діяльності; боротьбу з тероризмом; контррозвідувальний захист державного суверенітету, конституційного ладу і територіальної цілісності, оборонного і науково-технічного потенціалу, кібербезпеки, інформаційної безпеки держави, об'єктів критичної інфраструктури; охорону державної таємниці [5; 6].

Більшість науковців і фахівців вказують, що одним із важливих напрямів реалізації правоохоронної функції держави є забезпечення безпеки людини, суспільства і держави в цілому, через досягнення стану правової захищеності життєво важливих публічних і приватних інтересів. Важливе місце в системі відповідних суб'єктів владних повноважень відводиться СБУ. Актуальність ефективної діяльності цієї правоохоронної структури не викликає жодних сумнівів, оскільки саме якість виконання покладених на них обов'язків із забезпечення державної безпеки України свідчить про стан правового та демократичного розвитку нашої держави, рівень дотримання інтересів держави, прав і свобод громадян.

У розрізі означеного прослідковується стійка тенденція щодо розуміння СБУ як однієї із ключових публічних інституцій, яка реалізує правоохо-

ронну функцію держави у сфері захисту державної безпеки. Таке твердження є аксіомою, водночас питання юридичного забезпечення суб'єктивних прав особи органами і підрозділами СБУ у сучасній науці адміністративного права розглянуто недостатньо та поверхнево. Переважно акцент робиться на питаннях дотримання прав і свобод людини, коли органи і співробітники СБУ повинні поважати гідність людини і виявляти до неї гуманне ставлення, не допускати розголошення відомостей про особисте життя людини. У виняткових випадках з метою припинення та розкриття державних злочинів окремі права та свободи особи можуть бути тимчасово обмежені у порядку і межах, визначених законами. Також звертається увага на забезпеченні окремих соціальних прав щодо соціального захисту військовослужбовців і працівників СБУ.

На наше переконання, що підтверджується положеннями Конституції України, всі без виключення державні органи включені до юридичного механізму забезпечення прав і свобод людини та громадянина, вносять свій вклад у його реалізацію у межах наданої компетенції. Публічна влада має дотримуватися цих прав на внутрішньоорганізаційному рівні, але ж насправді мова йде лише про вузьке сприйняття наведених процесів.

Як зазначають О. Власюк і О. Шмоткін, СБУ виступає державним органом спеціального призначення з правоохоронними функціями, що забезпечує державну безпеку. Вона є складовою національної безпеки [7, с. 450], головний об'єкт якої – права та свободи людини й громадянина [8, с. 270]. Тому органи названої спеціальної служби не лише здійснюють охорону суб'єктивних прав громадян під час виконання правоохоронних функцій, гарантують їхнє дотримання у своїй правозастосовній діяльності, а й сприяють втіленню у практичну площину інших елементів такого юридичного механізму. Лише за повного забезпечення державної безпеки без загроз і ризиків створюються умови для реалізації міжнародно-правових стандартів прав людини.

Систему СБУ складають Центральне управління СБУ, регіональні органи, військові формування, навчальні, науково-дослідні та інші заклади. Структуру цього державного органу подаймо за такими ланками [9]:

- 1) центральна керівна ланка – Центральне управління СБУ;
- 2) регіональна ланка – обласні управління СБУ, їхні міжрайонні, районні та міські підрозділи; органи і підрозділи СБУ на державних стратегічних об'єктах і територіях, у військових формуваннях;
- 3) спеціалізована ланка – Антитерористичний центр та його координаційні групи при регіональних органах СБУ; Центр спеціальних операцій боротьби з тероризмом, захисту учасників кримінального судочинства та працівників правоохо-

ронних органів; Ситуаційний центр забезпечення кібербезпеки;

4) науково-дослідна і навчальна ланка – Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз СБУ; Національна академія СБУ; Інститут підготовки юридичних кадрів для СБУ Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

5) профільна ланка – Військово-медичне управління СБУ; Об'єднаний центр з координації пошуку та звільнення незаконно позбавлених волі осіб внаслідок агресії проти України; Галузевий державний архів СБУ.

Керівництво діяльністю СБУ, її центральним управлінням здійснює Голова СБУ, який несе персональну відповідальність за виконання завдань, покладених на цей державний орган. Конституцією України до повноважень Верховної Ради України віднесено затвердження загальної структури, чисельності, визначення функцій СБУ, призначення на посаду та звільнення з посади за поданням Президента України її керівника. Президент України – вносить до Верховної Ради України подання про призначення на посаду та звільнення Голови СБУ, який за посадою входить до складу Ради національної безпеки і оборони України.

Виконавчо-розпорядча діяльність СБУ регулюється законодавством України, а фактична реалізація їхніх цілей, завдань та функцій, які відбиваються у комплексі дій, заходів і управлінських рішень, здійснюється на виконання вимог норм адміністративного права через адміністративно-нормотворчу й адміністративно-правозастосовну діяльність цієї державної інституції. Означені повноваження проявляються у певних функціях, тобто основних видах діяльності СБУ, серед яких:

- 1) профілактична функція: здійснення відповідно до законодавства профілактики правопорушень у сфері державної безпеки;
- 2) контррозвідувальна функція: проведення контррозвідувальних заходів з метою попередження, виявлення, припинення і розкриття розвідувально-підривної діяльності проти України;
- 3) правозабезпечувальна функція: здійснення охорони та захисту особистої безпеки громадян у кримінальному судочинстві; взяття участі у реабілітації і поновленні прав незаконно репресованих осіб; реалізація заходів, пов'язаних з охороною державних інтересів, безпекою громадян за кордоном;
- 4) інформаційно-аналітична функція: здійснення інформаційно-аналітичної роботи для ефективного проведення органами публічної влади діяльності, розв'язання проблем оборони, науково-технічного прогресу, інших питань, пов'язаних з національною безпекою України;
- 5) національно-безпекова функція: забезпечення захисту державного суверенітету, консти-

туційного ладу і територіальної цілісності України від протиправних посягань; сприяння забезпеченню режиму воєнного стану, ліквідації наслідків стихійного лиха, інших надзвичайних ситуацій;

6) кримінально-юстиційна функція: виявляти, припиняти та розкривати кримінальні правопорушення, розслідування яких віднесено законодавством до компетенції СБУ, проводити їхнього досудового розслідування;

7) міжнародно-правова функція: здійснення співробітництва з подання пропозицій до Ради Безпеки ООН та до іноземних держав про включення (виключення осіб та організацій до відповідних санкційних переліків і розгляду запитів іноземних держав щодо переліку осіб, пов'язаних з провадженням терористичної діяльності або стосовно яких застосовано міжнародні санкції;

8) міжвідомчо-партнерська функція: подання наявними силами і засобами, в тому числі і технічними, допомогу правоохоронним органам у боротьбі із вчиненням кримінальних правопорушень; сприяння Державній прикордонній службі України в охороні державного кордону України;

9) науково-технічна функція: проведення наукових досліджень і дослідно-конструкторських робіт, впровадження їхніх результатів у практику діяльності СБУ; здійснення функції технічного регулювання у сфері спеціальних технічних засобів та інших технічних засобів негласного отримання інформації.

Висновки. Адміністративно-правове забезпечення прав і свобод людини та громадяни доцільно розуміти у вигляді регламентованого адміністративним законодавством України систематичного і цілеспрямованого державно-владного організаційного та управлінського впливу уповноважених суб'єктів владних повноважень через застосування ними сукупності адміністративно-правових засобів з метою створення оптимальних умов для ефективної реалізації, охорони, захисту та розвитку конституційних прав і свобод людини та громадянина.

Для сприяння ефективному функціонуванню національного юридичного механізму забезпечення суб'єктивних прав населення СБУ здійснює внутрішню і зовнішню адміністративну діяльність із застосуванням сукупності спеціальних юридичних форм і методів регулювання. Внутрішня діяльність спрямовується на впорядкування та управління відомчої системи зсередини, зовнішня діяльність – передбачає забезпечення адміністративно-правового регулювання реалізації, охорони та захисту суспільних відносин, учасниками яких є непідконтрольні суб'єкти. За такої діяль-

ності важливе значення має також організація здійснення взаємодії СБУ з іншими публічними органами, громадянами, тощо.

Правовий статус органів і підрозділів СБУ визначений чинним законодавством і втілюється ними в адміністративно-правових відносинах через спеціальні владні повноваження правоохоронного змісту. Публічно-владний вплив здійснюється від імені держави, коли співробітники цієї служби наділені правовими можливостями системно здійснювати адміністративно-запобіжні та попереджувальні заходи, вчиняти заходи адміністративного припинення, а також реалізовувати адміністративно-юрисдикційну практику.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Загальна теорія права: підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.
2. Кондратенко В.М. Теорія і практика адміністративно-правових засобів забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю : монографія. Харків : Мачулін, 2018. 436 с.
3. Адміністративно-правове забезпечення прав людини органами публічної адміністрації в Україні: зб. наук. праць / За заг. ред. О.Ф. Андрійко. Київ: Інститут держави і права. ім. В.М. Корецького НАН України, 2015. 199 с.
4. Лазур Я.В. Специфіка адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод людини у сфері публічного управління: засоби, форми, методи. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки.* 2015. Вип. 5. Т. 3. С. 11–14.
5. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 05.07.2023).
6. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text> (дата звернення: 05.07.2023).
7. Власюк О.С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики: Вибр. наук. праці. Київ: НІСД, 2016. 528 с.
8. Шмоткін О.В. Філософсько-правові аспекти діяльності Служби безпеки України по забезпеченню прав особи. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії.* 2009. Т. 8. С. 270–277.
9. Служба безпеки України / Офіційний вебсайт. URL: <https://ssu.gov.ua> (дата звернення: 05.07.2023).